

Чи можливий «міський поворот» в українській історіографії? Або, Чого нас може навчити західна історіографія Першої світової війни та місто Київ

У своєму нещодавньому есеї «Поиски неиспользованных возможностей» Володимир Маслійчук розмірковує про ймовірні зміни в історичній науці, появу нових тем і підходів до вивчення минулого східно-європейського простору XVIII–XIX століть. Серед іншого, він зображує контекст власного дослідження, десть скептично, а десть обнадійливо. Зокрема, зазначає: «Я знаю, что многие факты, о которых я пишу, общество не примет, так как они не соответствуют “правильному” историческому канону. Отчасти в качестве реакции я возвращаюсь к нарративу и повествованию в духе позитивистских историков (с огромной доказательной базой, кругом источников и таблицами), разделяя предубеждения против теорий социального конструирования и всемогущества дискурса власти»¹. Своєю чергою, появу нових тем вбачає в наступному: «Мне кажется, что текущие украинские события способствуют новой актуальности изучения истории эмансипационных движений»². Спираючись на реалії політичної дійсності після 2014 р., автор прогнозує «сплеск міської історії», адже пережиті нещодавні події показали важливість міста як «центру революційних змін» (до слова, Париж вказав на подібні залежності вже наприкінці XVIII ст.). «Мне кажется, — пише Маслійчук, — что большие изменения произойдут в изучении формирования города (в его современном понимании) и городской жизни. В украинском национальном видении истории главную роль по понятным причинам играет изучение сельского быта и сельского населения. Однако уже в конце XVIII — начале XIX в. — один из наименее изученных в национальной историографии периодов — можно наблюдать возникновение начал городской модерности: экономического и административного доминирования городов, городской многокультурности и характерного для городов дисциплинарного контекста (правительственные и общественные заведения, правильная архитектура, планирование городской застройки и проч.). Наконец, очень слабо исследовано значение торгового капитала и

¹ Маслійчук В. Поиски неиспользованных возможностей // *Ab Imperio*. — № 1. — 2015. — С. 515.

² Там само. — С. 515.

купеческих корпораций, образовательных реформ и университетов в развитии центров городской культуры»³.

Погоджуючись з позитивним прогнозом Маслійчука стосовно розвитку історичної урбаністики, я би обґрунтовувала тезу спираючись на реалії не політичні, а історіографічні — насамперед західні, але також і українські. Разом з тим ймовірність такого «міського повороту» в українській історичній науці є фактом непевним і залежним від насправді одного чинника: кількості істориків, які як і Маслійчук або авторка цих рядків, можуть сказати про себе: «робота з архівними джерелами приносить мені задоволення», тобто тих, хто готовий повернутися до «оповідання в дусі позитивістських істориків». Надто багато тем, не вмістило прокрустове ложе національного наративу, без яких ми сьогодні не в стані пояснити все те, що відбулося з українськими теренами і населенням, яке їх населяє, протягом останніх двох століть. А тому потрібно їх «відкривати» заново. Заповнення цих прогалин завдяки дослідженню міста може бути найбільш ефективним способом.

Нижче я спробую показати шляхи, якими може піти українська історична урбаністика, якщо врахує здобутки західної історіографії Першої світової війни⁴. По суті, тут йдеться і про мій дослідницький досвід, адже вивчаючи соціальну історію Києва часів війни і революції (1914–1918), я віднаходжу в матеріалах ті доріжки, якими уже пройшли на своєму матеріалі західні дослідники.

«Урбанізація» досліджень Першої світової війни

Науковий доробок про Першу світову війну незабаром нараховуватиме власну сторічну історію. І ця історія, по суті, є віддзеркаленням стану історичної науки загалом, її блукань, пошуків нових тем, інтерпретацій, пропозицій підходів, винайденням нових напрямків, переосмисленням пройденого шляху тощо. Що прикметно, західні колеги не чекали появи сторічного ювілею, а ще в середині минулого десятиліття проаналізували загальний доробок. На відміну від них, українські історики таки дочекалися столітнього ювілею для осмислення власних здобутків у

³ Там само. — С. 517.

⁴ Метою цієї статті є вказати на деякі дискусії та напрямки розвитку західної історіографії, а не подати ґрунтовний і всебічний аналіз існуючих на сьогодні досліджень Першої світової війни. Водночас цей текст є продовженням моїх тез, викладених в статті «Історик на позовах із простором, або чи можлива синхронізована історія» (УГО, 2012 — <http://m.krytyka.com/ua/articles/istoryk-na-pozovakh-iz-prostorom-abo-chy-mozhlyva-synkhronizovana-istoriya>). В обох текстах я виходжу із твердження, що “history takes place”, і що завданням і викликом для історика є знайти спосіб, як таку історію описати.

вивченні проблематики першої із великих воєн ХХ ст., про що буде нижче.

Навряд чи буде перебільшенням сказати, що чи не найбільше для вивчення історіографії, комемораційних практик, контексту та впливу Першої світової війни на ХХ та й уже ХХІ століття зробив на сьогодні американський дослідник Джей Вінтер (Jay Winter)⁵. Про те, як можна врахувати запропоновані ним підходи при написанні підручників з історії України влучно написала Оксана Дудко⁶. Я ж зупинюся тут більше на одній з книжок Вінтера, написаній ним спільно з французьким істориком Антуаном Про (Antoine Prost) і опублікованій у 2005 р. — “The Great War in History. Debates and Controversies, 1914 to the Present”. По суті, ця книжка про всіх тих, хто торкнувся теми Першої світової війни в своїх вербальних чи візуальних текстах — істориків, письменників, митців, режисерів тощо, а також про пошук спільної мови, якою можна донести проблематику війни до вихідців з різних країн, а відтак і носіїв різних історіографічних та комемораційних традицій і досвідів.

Ця книжка багата смислами, які стосуються історії як дисципліни та історика як одного з посередників, який передає знання про минуле сучасним поколінням і не має монополії над цим минулим. «Війна 1914–1918 нікому не належить, навіть історикам», — починають свій вступ автори⁷. Однак історики, як ми бачимо і в наведених вище цитатах з тексту Володимира Маслійчука, в своїх дослідженнях належать до події і контекстів, в яких пишуть свої дослідження. Так було й з вивченням Великої війни. Перші два напрямки в рамках яких воно розвивалося — це воєнна (історія битв) та дипломатична історія (історія дипломатичних контактів), коли історики також були колишніми акторами подій. Збирання та «правильне» тлумачення документів, поява перших еґо-документів від «свідків» та «учасників», спроба пояснити причини війни, боротьба зі штампом «винуватці війни», — все це створювало поле великої кількості інтерпретаторів, на якому професійні історики вряди-годи поступалися внаслідок слабкості університетських інституцій та своєї малої кількості. На відміну від Франції, де вивчення Першої світової

⁵ Деякі з книжок Вінтера були опубліковані в рамках книжкової серії, присвяченої «Studies in the Social and Cultural History of Modern Warfare», запровадженої Cambridge University Press. Детальніше про доробок історика див.: <http://history.yale.edu/people/jay-winter>. Про книжки, видані в рамках згаданої серії див.: <http://www.cambridge.org/lu/academic/subjects/history/twentieth-century-european-history/series/studies-social-and-cultural-history-modern-warfare>

⁶ Див. статтю Оксани Дудко в цьому збірнику — С. 101–112.

⁷ Winter J., Prost A. The Great War in History. Debates and Controversies, 1914 to the Present. — Cambridge: Cambridge university press, 2005. — P. 1.

війни перебувало, по суті, під впливом однієї людини — професора П'єра Ренувена — до середини 1960-х, історичні кола Франції та Німеччини не винайшли домінуючого наративу про події нещодавнього минулого⁸.

Розмірковуючи про особливості текстів, запропонованих істориками т.зв. першого покоління, Вінтер і Про звертають увагу на цілком слушне і в багатьох аспектах актуальне для України сьогодні питання — «наскільки особисто віддаленим від події, про яку пише, має бути історик»⁹? Або переінакшуючи запитаю: хто насправді творить перший наратив про подію? Якщо у випадку Франції домінуючим голосом став голос учасника подій та історика — Ренувена, ціною стишених або й вичищених голосів інших учасників війни, то звертаючись до сучасних українських реалій, які, як бачимо, невідступно накладаються на мислення українських істориків сьогодні (і я тут не становлю виняток) — запитаю, хто визначатиме наратив Майдану та війни на Сході країни? Адже те, що ми бачимо сьогодні — це репортажі журналістів та художні твори, інтерв'ю з учасниками подій та спогади свідків подій, які забезпечують відповідну поліфонію поглядів, якої поки що не торкнулася рука професійних істориків. Яюсь-то під час однієї з лекцій я запитала студентів Києво-Могилянської академії про те, коли історик має взятися за наратив про події нещодавнього минулого, відповідь радше була традиційною — має пройти час, щоб за допомогою архівних матеріалів... Годі казати, що подібне ставлення до вивчення насправді карколомних історичних подій, і є причиною того, що з часом історик не тільки запізнюється з ґрунтовними дослідженнями, але й змушений боротися з уже закоренілими стереотипами, «правильними» історичними канонами і дискурсами.

Голоси пересічних громадян заговорили в текстах західних істориків у 1960-тих. Не останню роль тут відіграв розвиток університетів і збільшення кількості студентів на історичних факультетах, а відтак і кількості майбутніх професійних істориків. Покоління цих дослідників вивчало Першу світову війну уже в рамках соціальної історії. Їхній доробок Вінтер і Про зараховують відповідно до другого етапу досліджень. Переосмисленню підходів та увазі до «історії знизу» сприяли також пережиті Друга світова війна та подальші війни, зокрема Алжирська у випадку французів. Водночас відзначається чинник ветеранів Першої світової війни, людей уже літнього віку, яким належало бути почутими. Окрім того на середину 1960-х припадає перша гучна річниця початку війни. Вона стає каталізатором для освоєння нового конкурентного для висвітлення минулого засобу донесення інформації — телебачення.

⁸ *Winter J., Prost A. Ibid.*, p. 10.

⁹ *Ibid.*, p. 15.

Новостворений канал BBC2 тепер пропонує свій варіант історії Першої світової війни — офіційний наратив супроводжується візуальним матеріалом, який якраз розкриває історію «знизу». Відгук глядачів був відповідний — історія повинна зосереджуватися на солдатському досвіді війни. Перша світова війна також з'явилася на телеекранах у Франції. Передача була підготовлена Марком Ферро (Marc Ferro). Наратив рясно супроводжувався візуальним рядом, представленим оригінальними кадрами з кіноархівів, зробленими під час війни світлинами¹⁰.

Отже, тексти, написані в рамках другого етапу досліджень війни, враховували як пожвавлення суспільного інтересу до подій, так і збільшення кола документів, які з часом ставали доступними, насамперед в архівах. Окрім того, зосередженню на соціальній історії сприяла популярність марксистської парадигми — пояснювати «політичне через соціальне, а соціальне через економічне», яка визначала інтелектуальний дискурс 1960–1970-х років.

Цікавий цей період також спробами переосмислити дипломатичну історію, змістивши акценти з винуватців на пояснення причин війни (особливо в німецькій історіографії), а також воєнній історії, де поряд з битвами починають помічати і солдат, пресу та підручники, громадську думку і мотивацію учасників.

Наступний, третій етап досліджень, був пов'язаний уже не тільки з соціальною, але також з культурною історією. Новий підхід було використано Вінтером у 1988 р. Пишучи розлогу синтезу про війну для ширшого загалу, він поруч з розділами про «війну політиків», «війну генералів», «війну солдат», «війну цивільних» умістив також розділ про пам'ять про війну в художніх та візуальних текстах — літературі, мистецтві та кінематографі¹¹. В рамках культурної історії починають пояснювати осмислення війни та її наслідків у новому комплексі текстів і через нових авторів, роблячи істориків одними і далеко не головними інтерпретаторами подій минулого. Важливою стає пам'ять про подію, те, що люди відчували, а не тільки досвідчували в побуті. Саме тому важливими для дослідження стають культурні репрезентації минулого. Відтак культура, на відміну від рішень окремих персоналій та соціальних груп і класів, розглядається як рушійна сила історії в рамках такого підходу.

Так коротко можна викласти зміст першого розділу книжки Джея Вінтера і Антуана Про, щоб окреслити нехай і схематично основні риси західної історіографії Першої світової війни. Подальші розділи присвя-

¹⁰ Winter J., Prost A. Ibid., p. 20.

¹¹ Ibid., p. 26.

чені детальніше кожному з окреслених напрямків, в яких показано взаємовпливи різних історіографічних традицій і підходів. З огляду на загальну проблематику нашого збірника, зверну тут коротко увагу лише на один із розділів — «Agents of memory: how did people live between remembrance and forgetting?»¹². Тут передусім йдеться про культуру комеморацій — через вшанування пам'яті загиблих і сакралізацію їхньої смерті «заради нас». Історики, які спостерігали за ритуальними практиками та й самі брали у них участь, лише наприкінці століття звертають увагу на те, що «спосіб, в який люди пам'ятають про Велику війну» також несе в собі важливі посили. При детальному ж аналізі цього питання стає зрозумілим і розщеплення на «що вони знають про подію» (пам'ять) та «що інші знають про цю подію» (історія). Звідси й вихід на дискусії про «правдиву» і «неправдиву» історію «справжньої» війни, яку ведуть свідки подій і насамперед ветерани. Це якраз ті голоси, які переказують досвід солдат на фронтах, озвучений у міжвоєнний період Ремарком та екранізацією його книжки «На західному фронті без змін». Тут теж маємо справу з комемораційними практиками, які відбуваються на військових цвинтарях і біля монументів, які рясніють міста і містечка вздовж колишнього західного фронту.

Окрім такого корпусу текстів, що складається зі свідчень учасників, паралельно виникає ще один — ґрунтовні путівники для відвідувачів місць, де відбулися головні битви. Водночас війна стає мистецьким об'єктом — вона перетворюється на зображення — намальоване чи зафіксоване. Пам'ятають її також у збережених листах та у збірках поезій. Всі ці тексти накопичуються і доповнюються новими архівними матеріалами у 1960-х роках. Як зазначають Вінтер і Про, в цей час історія та пам'ять про війну нарешті починають взаємонакладатися, що дає поштовх для виникнення комемораційної індустрії та вивчення згаданих джерел у школах, напр. Великобританії¹³. До інституалізації пам'яті доходить з відкриттям *Memorial de Verdun* у 1967 р. та розширенням діяльності *Imperial war museum* у Лондоні у цей період. Саме музеї стали центром комемораційних подій, присвячених сторічній річниці початку війни¹⁴.

¹² Winter J., Prost A. Ibid., pp. 173–191.

¹³ Ibid., p. 179.

¹⁴ Див., напр., “First World War Galleries”, виставку, яка розкриває війну через життя тих, хто пережив її на бойовому та домашньому фронтах, у IWM London — <http://www.iwm.org.uk/exhibitions/iwm-london/first-world-war-galleries>; у 2016 р. на базі Музею пам'яті битви під Верденом, відбудуться окремі заходи, присвячені сторіччю цієї події — <http://verdun2016.centenaire.org/fr>; з подіями ще одного ключового музею — In Flanders Fields Museum (в м. Іпр) — можна познайомитися за цим посиланням: <http://www.inflandersfields.be/en>

Водночас дослідники, сягаючи зазначених джерел, звертають увагу на такі теми, як «абсурдність виживання», «уявна війна», «пам'ять у мовчанні», «shell shock», «культ пам'яті», «культ скорботи», «обов'язок пам'ятати», — тобто ті теми, через які можна розкрити досвід переживання, емоційний та психічний стан, осмислення війни різними її учасниками.

Підсумовуючи, Джей Вінтер і Антуан Про зазначають, що «письменники, музикознавці, митці, режисери сформували репрезентації конфлікту 1914–1918 років», відтак перетворивши історію Великої війни на справу кожного¹⁵. До того ж у наш час все частіше «цей кожен» уже той, хто може володіти пам'яттю про війну («сума історій розказаних про неї»), і хто уже не має власного безпосереднього досвіду тієї війни навіть через тих, хто у ній вижив.

Дослідженню Великої війни в рамках культурної історії присвячено наступні роботи Вінтера. Наведу тут деякі з тез з однієї з них, “Remembering war: the Great War between memory and history in the twentieth century” (2006). Вона представляє широкий масив текстів, які вивчаються ним з позицій культурної історії, яка своєю чергою «представляє коди, вирази, образи, через які люди розуміють свій власний час»¹⁶. Яка також є «історією репрезентацій», на практиці досвідчених, напр., при підготовці музейної виставки або зйомці документального фільму¹⁷. З огляду на це, книжка, по суті, оповідає досвід академічної та публічної історії Першої світової війни, розкриває зіткнення з уявленнями про війну, якими живе широкий загал, і спробами професійних істориків ламати ці уявлення, переконувати і будувати наративи з новими акцентами. При цьому Вінтер щиро зізнається, що «в нашій професії ми маємо бути вдячними за те, що історія продає», і пропонує далі влучне пояснення «однією з причин, чому вона так популярна і заробляє, є та, що вона розташовує родинні історії в більших, глобальніших наративах»¹⁸.

Однак, якщо родина в колективному чує свій голос, то історики дедалі частіше від колективного національного намагаються перейти до мікро-досвіду — села чи містечка, в якому пам'ять про Першу світову війну вже у міжвоєнний період визначилася в особливих формах скульптурних композицій воєнних меморіалів. Саме тому, спускаючись на цей нижчий рівень, ми можемо вловити нюанси «місць пам'яті» у

¹⁵ Winter J., Prost A. Ibid., p. 190.

¹⁶ Winter J. Remembering war: the Great War between memory and history in the twentieth century. — New Haven, Yale University Press, 2006, p. 217.

¹⁷ Детальніше про свій досвід він пише в у третьому розділі книжки «Театри пам'яті»: Ibid., pp. 211–221.

¹⁸ Ibid., p. 40.

порівнянні з існуючими практиками «колективного згадування». По суті, тільки тоді ми можемо починати працювати з цим «матеріалом пам'яті», встановлюючи «активістів пам'яті» (за Carol Gluck) і відповідаючи на питання: хто, чому, де¹⁹. Як зазначає Вінтер, ці активісти створювали своєрідну псевдорідню («fictive kinship»), пов'язану спільно пережитим досвідом наче кров'ю. А оскільки їхній зв'язок підкріплювався дією, то він називає їх й ключовими агентами практик згадування, тими, хто «діяв, щоб боротися зі скорботою, заповнити мовчання, запропонувати щось символічне для загиблих»²⁰. Власне, з цими групами пов'язаний власний момент пам'яті, про що ми часто в наших дискусіях про історичну пам'ять забуваємо: «нації не пам'ятають, групи людей пам'ятають». Нації не мають одного голосу, бо все, що вони можуть запропонувати — це какофонію голосів²¹. Мені здається, про це варто пам'ятати особливо в умовах діяльності Українського інституту національної пам'яті та в період становлення нових комемораційних практик, пов'язаних з нещодавніми подіями в Україні.

Я детальніше зупинилася на контексті західної історіографії та деяких аспектах, пов'язаних з тим, як західні суспільства, включно з історичною спільнотою, пам'ятають про свою Велику війну, зокрема й тому, що в українських реаліях згадана проблематика радше вимита хвилею «забування» і «стиранням пам'яті», розпочатими уже в 1920-ті роки. З огляду на це знання про комемораційні практики, які розвивалися в країнах Західної Європи, може дати в руки українських істориків хороший інструментарій для всебічного дослідження репрезентацій та пам'яті про інші війни та революції, присутні в публічному просторі і в збережених родинних історіях в Україні. Адже досі предмет дослідження становили радше ритуальні практики та підручники, лише почасті музеї. Разом з тим, знання про підходи та інтерпретації, застосовані західними істориками для вивчення широкого кола джерел, що веде до розуміння контекстів самої війни, може допомогти українським історикам вийти за межі все ще панівного мілітарно-дипломатичного підходу з особливою увагою до виокремлення «українського питання» в політичному вирі тогочасних подій²². Зрештою, це суспільствам забороняли пам'ятати, але ніхто сьогодні не забороняє історикам досліджувати війну, яка не просто

¹⁹ Winter J. Ibid., p. 152.

²⁰ Ibid., p. 140. Початок створення таких спільнот ми можемо спостерігати уже в Україні.

²¹ Ibid., p. 198.

²² Саме про данину цим підходам говорить зміст нещодавно опублікованого збірника статей за редакції Реєнта «Велика війна 1914–1918 рр. і Україна: Історичні нариси» (т. 1, 2014).

мала місце на українських теренах, але й перебіг якої торкнувся кожної родини, яка тут проживала, а також визначила характер майбутніх революцій.

З огляду на те, що розглянуті вище дослідження були опубліковані у 2005 та 2006 роках, у них лише побіжно розглянуто ще один пласт літератури, який, на мою думку, уже можна включити до четвертого етапу досліджень, розвиток якого ми спостерігаємо впродовж останніх десятиліть. Йдеться про вивчення Великої війни в рамках історичної урбаністики (*urban history*)²³. Цей напрямок досліджень також розвивався не без участі Вінтера.

За редакції Джея Вінтера та Жан-Луї Робера (Jean-Lois Robert) у 1999 році опубліковано перший том студій «*Capital cities at war: Paris, London, Berlin, 1914–1919*», в якому зібрано статті, написані з позицій соціальної історії, а у 2007 р. другий том — з позицій культурної історії. Метою двотомника було дати відповідь на питання, що сталося з населенням метрополій в період між початком війни та демобілізацією. Відзначалося, що досі дослідники війни були заручниками національного підходу, в рамках якого намагалася поєднати непоєднувані досвіди та показники. Внаслідок цього недосліджуваним лишалося життя містян, міської громади, у воєнний час в межах «домашнього фронту». На відміну від націй як «уявної спільноти», міська громада — «проявлена спільнота», поєднана конкретними просторовими практиками і досвідом міського життя. Одним з наслідків слідування національному наративу якраз і став брак праць, присвячених історії міст під час війни, адже більшість істориків або закінчували свою оповідь 1914 р., або починали з закінчення війни 1918 або 1919²⁴. Подібна ситуація досі спостерігається в українській історіографії.

Що показав перший двотомний тематичний збірник статей, присвячений соціальній та культурній історіям згаданих метрополій? Насамперед те, що досліджувати війну через місто не тільки можливо, але й конче необхідно. Вихід за межі національної історії та компаративний аналіз довели, що виокремлення менших, але важливих одиниць аналізу (місто-район-дільниця-вулиця) допомагає побачити, «що було спільного між подібними одиницями в різних країнах, а що становило національні

²³ Слід сказати, що міська історія згадується Вінтером і Про, коли йдеться про досвід бізнесу та цивільних під час війни.

²⁴ Див.: Winter J. *Paris, London, Berlin, 1914–1919 capital cities at war* // *Capital cities at war. Paris, London, Berlin 1914–1919* / eds. Winter J., Robert J.-L. — Vol. 1: A social history. — Cambridge: Cambridge university press, 1999. — P. 3–10.

особливості воєнного досвіду»²⁵. Показово, що Вінтер та Робер у висновках до першого тому наполягали на тому, що запропонований підхід не був запереченням національних історії, а радше його переосмисленням. Цю ж тезу вони повторюють у висновках до другого тому студій: «Історія метрополій не замінює національної історії; вона допомагає її поглибити і розширити»²⁶.

Отже, які теми починають звучати в працях істориків при переході з рівня абстрактних націй на цілком реальні мостові тогочасних міст, якими крокують конкретні персонажі? Якщо йдеться про вивчення міського життя крізь призму соціальної історії, то умовно їх можна визначити так: 1) «людський вимір» — мобілізація, її принципи, хвилі та особливості; втрати у війні і відтак демографічні зміни в місті; поява нових категорій містян — поранених і хворих солдат, біженців — і опіка над ними; налагодження комунікації між фронтовиками і цивільним населенням у місті; становлення нового соціального порядку в місті; 2) «економічний вимір» — перехід від миру до війни і навпаки; ринок праці і нові соціальні ролі містян; мобілізація індустрії і переорієнтування промислового комплексу міста на потреби воєнного часу; демобілізація та безробіття; 3) «соціальний вимір» — вплив війни на добробут мешканців; поява нових категорій малозабезпечених містян і заходи з їхньої підтримки на рівні міста; визначення нової шкали соціальних привілеїв та прав; 4) «логістичний вимір» — забезпечення міста товарами першої необхідності, продуктами харчування, паливом; дисциплінарна споживацька політика та запобігання соціальним бунтам; умови та стандарти проживання і вирішення квартирного питання; зміни в інфраструктурі та підтримування порядку в місті; 5) «демографічний вимір» — система охорони здоров'я в місті і виклики воєнного часу; хвороби та епідемії; смертність і демографічна ситуація в містах. В рамках культурної історії натомість виокремлюються такі теми, як: 1) «міський простір» — нові практики використання публічного простору; вокзали як ворота міста і транзитні станції; мілітаризація і фемінізація вулиць; ностальгія за мирним життям і тягар тотальної війни; публічний простір і культура дозвілля; приватне і публічне в межах міст; 2) «міська культура» — поява нової політичної культури у місті; пропагування знання про війну через нові практики і новий просторовий досвід; виставки і пропаганда; формування нової «учасницької» культури у школах; студентська куль-

²⁵ Robert J.-L., *Winter J. Conclusion: towards a social history of capital cities at war // Capital cities...* — P. 553.

²⁶ *Winter J., Robert J.-L. Conclusion // Capital cities at war. Paris, London, Berlin 1914–1919 / eds. Winter J., Robert J.-L. — Vol. 2: A cultural history. — Cambridge: Cambridge university press, 2007. — P. 469.*

тура часів війни; політизація публічного простору; 3) «місця спілкування» — родина, концепція домівки та стосунки між членами родини; шпиталь як місце між фронтом і домівкою та простір, де воєнне переплітається з мирним життям; церква і релігійні практики часів війни; жертовність і духовне життя міста; міські цвинтарі та формування нової культури пам'яті.

Зазначені два томи студій об'єднали авторів з різних країн та університетів. Відтак вони не тільки показали, як на сторінках однієї статті можна представити особливості кожного з досліджуваних міст — Париж, Лондон, Берлін, — але також продемонстрували, як міжнародний колектив істориків може працювати над такими привласненими національними наративами історіями як Перша світова війна. Серед авторок, яка публікувалася у першому томі студій, була й Белінда Дейвіс (Belinda J. Davis) з Рутгерського університету. У 2000 р. вона опублікувала окрему розвідку, присвячену Берліну часів війни “Home fires burning: food, politics, and everyday life in World War I Berlin”. У центрі уваги дослідниці — гендер та його вплив на формування політики Німеччини під час війни. Досліджуючи «малозабезпечене жіноцтво», «солдатських дружин», «бідних споживачок» Берліна, авторка показує, як вуличні зібрання (від черг до демонстрацій) жінок впливали на політичну ситуацію та порядок денний в місті; розкриває питання політичної ідентичності та агентності жінок; оповідає історію винайдення внутрішнього ворога в умовах дефіциту продуктів і голоду і постання “репрезентанток нації”; це також історія розмитих довоєнних класових ідентичностей і образів, якими наділило їх суспільство і того, як вони були використані в конкретних політичних обставинах. Наратив розвивається за хронологією, що накладається на все нові продовольчі кризи, викликані блокадою, які, своєю чергою, змушують містянок ставати впливовою силою, здатною не просто вимагати від держави справедливого розповсюдження продуктів харчування та соціальної підтримки, але й реагувати на ці вимоги. З іншого боку, держава не просто помічає ці вуличні виступи, але й починає стежити за проявами такої активності, суспільними настроями громадянок і шукати шляхи запобігання розростанню протестів. Суттєво, що ці акції, як доводить Дейвіс, були частиною не економічної, а політичної значущості, що демонстрували політичну дієвість учасниць. Разом з тим, авторка показує, як в умовах нестачі продуктів і продовольчих криз «працюють» ідентичності, як співвідносяться споживання та виробництво і що відбувається з громадянством, коли активізується «параноїдальний націоналізм»²⁷.

²⁷ Див.: Davis B. Home fires burning: food, politics, and everyday life in World War I Berlin. — Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2000. — P. 93–113; 129–136.

З іншої перспективи розглядає війсьний досвід міста Марк Гатлі (Mark R. Hatlie) у монографії “Riga at war 1914–1919. War and wartime experience in multi-ethnic metropolis” (2014), текст якої є допрацьованою версією захищеної у Тюбінгенському університеті Ебергарда Карла дисертації. На відміну від Дейвіс та авторів згаданого двотомника, Гатлі структурує свою роботу довкола національного контексту. Перша частина роботи — це ґрунтовне висвітлення подієвої канви історії міста в зазначений період, а друга — це війсьний досвід найбільших етнічних груп міста — німців, латишів, росіян. Основним аргументом свого дослідження автор називає важливість етнічного чинника — саме етнічна ідентичність визначала формування сприйняття воєнного часу та визначала діяльність акторів²⁸. Погоджуючись з тезою, що війна посилює етнічну самоідентифікацію, все ж залишу відкритим питання того, наскільки репрезентативним є зображення воєнного досвіду мешканців міста відповідно до кордонів їхніх власних ідентичностей. Адже й сам дослідник звертає увагу на брак его-документів, які б в повній представили повсякденний досвід латишів та росіян в Ризі. Чи беручи до уваги найбільш артикульовані позиції авторів з добре вираженою етнічною ідентичністю і екстраполюючи їхнє бачення на всю «уявну спільноту», ми не стишуємо й без того німі голоси мешканців Риги? В який спосіб ми можемо визначити пріоритетність ідентичностей і сказати, що етнічна була визначальною перед соціальною, а національна перед локальною? Водночас маю визнати²⁹, що використання «національної схеми», вивчення мешканців за етнічним принципом, може бути простішим шляхом дослідження міста, адже працювати з добре артикульованими джерелами завжди легше, аніж перетворювати місто в лабораторію з вивчення людської поведінки в міському просторі та досвіду сотень тисяч мешканців, здобутого ними на «домашньому фронті».

Те, що написати всебічну історію міста часів Першої світової війни все ж таки можна, довів американський історик Роджер Чикеринг. Автор книжок з німецької історії Великої війни та проблем тотальної війни, він узявся за написання монографії про Фрайбург, керуючись ідеєю «тотальна війна вимагає тотальної історії». Для нього це був практичний експеримент, який мав дати відповідь на питання, чи можливо написати текст, в якому будуть розглянуті усі аспекти історії суспільства в

²⁸ Hatlie M. Riga at war 1914–1919. War and wartime experience in multi-ethnic metropolis. — Marburg, Verlag Herder-Institut, 2014. — Pp. 7–11.

²⁹ Одна з перших моїх статей, присвячених Києву періоду війни, теж написана з використанням «національного підходу»: Ubi bene ibi patria: Reading the City of Kiev through Polish and Czech “Spatial Stories” from the First World War Period // Frontiers and Identities: Cities in Regions and Nations. — Pisa: Pisa university press, 2008. — Pp. 197–221.

конкретно взятий період. Відтак завданням дослідження було показати «тотальність» війни, «простежити її вплив на кожну стадію життя»³⁰. Беручись за текст, Чикерінг виходив з передумов: війна здійснює всепроникний вплив на життя містян; війна має величезні матеріальні наслідки; війна має свою «текстуальність»³¹. Відповідно до них, а також з використанням підходів соціальної та культурної історій, дослідник веде читача через передвоєнний Фрайбург, перші тижні війни в місті, матеріальні аспекти життя міста в часі війни, демографічні зміни та рух населення, логістику міста, переживання війни та вплив її перебігу на приватне життя, смаки і запахи війни, прояви соціальних контекстів та колективне досвідчення війни в рамках соціальних груп, політика соціального досвіду³². З методологічної точки зору також важливим є наголос Чикерінга на тому, що «центральною темою стає самореалізація війни», а війна відтак є центральною фігурою³³. Прийняття цієї засади може допомогти встановити необхідні хронологічні рамки дослідження. Адже проблема періодизації вряди-годи постає в дослідженнях з міської історії, бо історія міського життя не завжди збігається з історією національного, відповідно до якого виставляються прапорці на часовій шкалі. У даному ж випадку достатньо пам'ятати, що війна закінчується і з цим моментом починається уже інша історія.

Київська урбаністика часів Першої світової війни

Наскільки оригінальними в своїх дослідженнях були історики, які взялися за вивчення історії міст періоду Першої світової війни? Чи вдалося їм підняти нові теми і побачити в минулому сюжети, які оминули сучасники подій? Відповідаючи на ці питання, я би сказала, що оригінальними — ні, сміливими — так. Адже ще раз підкреслю, що всебічне вивчення досвіду містян в рамках одного дослідження без надання преференцій жодному з підходів — чи то гендерному, чи національному, вимагає не тільки хорошої історичної ерудиції, але відданості історика своєму фаху, про що уже йшлося на початку цієї статті. Водночас такі дослідження винагороджують щонайменше доброю обізнаністю з, повторюся, «різними аспектами історії суспільства в один конкретно взятий період».

³⁰ Chickering R. The Great War and urban life in Germany. Freiburg, 1914–1918. — Cambridge: Cambridge university press, 2007. — P. 2.

³¹ Ibid., p. 8.

³² Ibid., p. 10.

³³ Ibid., p. 7.

Чому я відмовляю історикам в оригінальності? Насамперед тому, що те, що лягло в структуру вищезгаданих досліджень, стало розділами і підрозділами, значною мірою було визначено і структуровано самими сучасниками. Не дарма, і Чикеринг згадує про свого попередника, Вільгельма Фладта, якому міська рада Фрайбурга у 1915 р. доручила написати історію міста часів війни. Київ тут може становити наступний приклад. Адже саме під час війни київськими урбаністами і гласними Думи були окреслені головні проблеми, з якими зіткнулося місто та його населення.

Напередодні війни, ще у мирному Києві 16 червня 1914 р. відбулося засідання Київської міської думи. На ньому розглянули питання реорганізації органу Думи — «Известий киевской городской думы». У своєму обґрунтуванні гласний М.С. Ярошевський вказував на незадовільний стан представлення міської проблематики та нарікав на те, що Київ відстає в цьому питанні від інших міст імперії: «Между тем как в последние годы целый ряд городов как Харьков, Екатеринослав, Симферополь, Астрахань, Архангельск, Томск, Иркутск и др. создали или реорганизовали у себя интересные, ценные муниципальные журналы, а Самарская Дума даже ежедневник „Городской Вестник”»³⁴. Ярошевський вважав, що Київ — і тут хочу підкреслити образ міста, ним використаний — «як претендент на третю столицю в імперії», «місто з великими завданнями в господарській сфері» — вимагає: «всестороннего освещения и изучения города, который готовится стать муниципальным научно-деловым центром, организуя и городские съезды, и выставку, и институты благоустройства»³⁵. На його думку, саме у статтях видання, а не під час засідань Думи мала вестися ґрунтовна дискусія з питань розвитку міста. Зазначав він також про те, що Київ мав для цього завдання наукові та практичні сили. Структура вбачалася наступною: статті та нотатки щодо різних питань і сфер міської справи; огляди діяльності закордонних муніципалітетів (за закордонними виданнями та в колі зацікавлень міста Києва); огляд діяльності російських міських самоврядувань; огляд муніципальної літератури; у спеціальній частині мали виходити: урядові розпорядження та законодавчі постанови з міського самоврядування, журнали засідань київської міської думи, огляд діяльності різних міських комісій та установ; статистичні відомості по місту Києву; публікації³⁶.

Реорганізація видання була проведена доволі швидко. Уже у вересні структура змінилася. Опубліковані матеріали були такими: загальні зав-

³⁴ Заявление о необходимости реорганизации «Известий Киевской Городской Думы» // ИКГД. — 1914. — № 6-7. — С. 62.

³⁵ Там само. — С. 63.

³⁶ Там само. — С. 65.

дання міського господарства Росії (проф. Воблий); загальноміські комітети, їх значення та завдання (проф. Яснопольський), до питання про узгодження на місцях діяльності міст і земств (Б. Веселовський), дитячі притулки (Т. Лубенець), газове питання у Києві (Д. Марголін), огляд преси, муніципальне життя заходу (війна і місцеве самоврядування в Англії — Н. Козеренко; війна і місцеве самоврядування в Швейцарії — С. Драгоманов); загальноросійський муніципальний огляд; київська муніципальна хроніка (організація містом допомоги родинам запасних — організація допомоги біженцям і пораненим — фінанси та економічні заходи в містах у зв'язку з війною — загальноміський комітет); обласний відділ — повідомлення з місцевостей; журнал засідання Думи. В передмові до видання «від редакції» читаємо: «Решение расширить программу «Известий» [...] диктовалось всем ходом развития городского хозяйства, чрезвычайно разросшегося и усложнившегося в последние годы, особенно благодаря частью совершившемуся, частью предстоящему переходу в руки города крупных предприятий из рук концессионеров, а вместе с тем, как и во всех русских муниципалитетах, выдвигался ряд местных сложных вопросов в области финансового дела, благоустройства, экономической политики и т.п.»³⁷. Водночас зазначалося, що реорганізація органу Думи «неожиданно совпадает с периодом великой борьбы нашей родины с напавшим на нее историческим врагом, борьбы, которая привлекает массу сил и внимания. Однако, текущие задачи городского хозяйства отнюдь не могут быть заброшены на все время могущей войны. По счастью Россия сравнительно с другими странами располагает большим запасом людей и большими возможностями для того, чтобы сделать наименее чувствительным для хозяйственного развития городов тяжелое время военной грозы»³⁸.

Відтак усі працівники муніципалітетів мали б докласти якомога більше сил для того, щоб «мирна культурна робота» постраждала від війни найменше. Передбачалося, що завдяки ґрунтовним статтям можна буде також сприяти успішному вирішенню питання допомоги постраждалим від війни — завдання, що лягло на міста одразу ж з початком бойових дій. Насамкінець ще раз підкреслювалося, що Київ — третя столиця — має необхідний кількісний та науковий потенціал для того, щоб впоратися з усіма завданнями.

Матеріали, що виходили в наступних числах, стосувалися різних тем з питань розвитку міста: від боротьби з дорожнечею, розвитку інфраструктури (напр., залізничного сполучення та київського трамваю), питання

³⁷ От редакции // ИКГД. — 1914. — № 9. — С. 3.

³⁸ Там само. — С. 4.

сміттєспалення, постачання палива до політики щодо окремих категорій містян: дітей, жінок, біженців, родин запасних нижніх чинів, безробітних. Не бракувало також теоретичних статей про містопланування, розвиток центру та околиць. Так, багато про тогочасну урбаністику, основи містобудування та західний досвід міського самоврядування писав Світозар Драгоманов, син Михайла Драгоманова. На цей період припадає також розвиток контактів із західними урбаністами. Зокрема, у 1915 році встановились контакти з Чиказьким університетом. З метою отримати відповіді на питання «о топографии города, населении, путях сообщения городских и пригородных, о предприятиях общего пользования, народном образовании, санитарно-медицинском деле, городских финансах и внутренней организации городского управления...» професору Київського університету св. Володимира Костянтину Воблому написав лист проф. Е. Мак-Кен. Професор Чиказького університету мав намір включити отриману інформацію в лекції, що читав навесні. Дума відзвітувала, що «проф. Воблому были доставлены все необходимые по этим вопросам издания, для отправки в Чикагский университет. Интерес к Киеву в Америке имеет, конечно, существенное практическое значение в отношении главным образом возможности в будущем иметь подготовленную почву для совершения кредитных операций на богатом американском рынке»³⁹. Гласні Думи тоді не знали, що якраз в Чикаго в цей період збирається сильний колектив дослідників, який ми тепер називаємо Чиказькою школою урбаністики. Але їхнє бізнес-чуття не можна не оцінити.

Попри те, що контакти Київ-Чикаго у сфері урбаністики вочевидь тільки налагоджувалися, підходи до міста, запропоновані урбаністами цих міст, мало чим відрізнялися. В той час, як Роберт Парк⁴⁰ наголошував на необхідності перетворити місто в лабораторію, в якій вивчатимуться звички та практики містян і соціальні процеси, щоб зрозуміти, як функціонує місто та розвивається міське середовище, Г. Наумов⁴¹, по суті, з тих самих позицій обстоював питання розвитку міської статистики у Києві. Зрештою, в його тексті зустрічаємо й виклад основних проблем, з якими зіткнулися міста і містяни під час війни: «Война возложила на города многочисленные и ответственные функции, которых они в мирное время не знали или не хотели знать. Городам пришлось заняться вопросами об обеспечении населения продовольствием, о поддержке наи-

³⁹ Изучение г. Киева в Чикагском университете // ИКГД. — 1915. — № 2. — С. 162–163.

⁴⁰ Див.: Park R. The city: suggestions for the investigation of human behavior in the city environment // Journal of Sociology. — 1915: March. — N. 5, Vol. XX. — Pp. 577–612.

⁴¹ Наумов Г. Организация и задачи городской статистики // ИКГД. — 1915. — № 10. — С. 3–41.

более ослабленных в материальном отношении элементов, о регулировании беженского потока, о содействии нормальной хозяйственной жизни населения. От них потребовались экстренные широко задуманные и планомерно проводимые меры. Появились таксировки цен на продукты первой необходимости, потребовалось участие городов в регулировании транспорта, понадобилась организация закупочных предприятий и распределение наличных запасов, но все это предполагало точное знание хозяйственного положения населения и его фактических нужд. ... В результате этого оказывается, что города не знают даже численности своего населения. Всероссийская перепись произведена восемнадцать лет тому назад и в условиях, не гарантировавших ее надежности. ... Статистические силы, имеющиеся в распоряжении адресных столов и полиции ниже всякой критики»⁴².

Саме вдосконалена міська статистика в цьому випадку мала не тільки виправити ситуацію, але й надати інформацію про те, хто, коли і чому приїздив у Київ, де проживав, працював і які посади обіймав, про вік та етнічне походження мешканців. Швидше за все ці міркування Наумова були враховані при проведенні перепису населення Києва 16 вересня 1917 р. Київським Міським Статистичним Бюро⁴³. Важливим тут є зафіксувати комплексний підхід до вивчення населення міста задля вироблення ефективної міської політики, зорієнтованої на всіх мешканців, незалежно від їхньої національності.

Окрім того, які були проблеми перед містами і як вони їх вирішували, з матеріалів «Известий» ми також можемо довідатися про ставлення до національної політики імперії. Показовим в цьому плані є звіт про «Нараду з питань про розвиток фабрично-заводської промисловості у Києві». На ній, властиво, було визначено дві перепони для перетворення міста на розвинутий промисловий центр — брак вільних коштів та брак робочої сили. Відзначалося, що попри те, що губернія має необхідну кількість робочої сили, працевлаштовувати на заводи не буде кого, адже «сельскохозяйственные рабочие к промышленности мало приспособлены» і додавалося «если бы не препятствия правового характера, можно было бы использовать местное еврейское ремесленное население». Євреї для міста, відтак, були насамперед ремісниками та промисловцями. Не було національного також в принципах роботи Думи: «И правые, и левые должны войти сюда и не имеют права отказаться от общей работы. Здесь

⁴² Наумов Г. Организация и задачи городской статистики. — С. 3.

⁴³ Див.: Биск И.С. К вопросу о социальном составе населения г. Киева (по данным переписи 1917 г.). — К., 1920. — 18 с. — (Губерн. стат. бюро). — Відб. з: Голос кооперации. — 1919. — № 15-16.

нет и не должно быть политики. Здесь должны быть только честные люди и должна быть общая для всех неотложная работа» — зазначалося на засіданнях у вересні 1914⁴⁴.

Отже, як бачимо, якщо спуститися на рівень міста-у-війні, як окремої одиниці дослідження, з висот імперського чи національного наративу, то можна зафіксувати як інші візії Києва — розвинутого сучасного міста, а не застиглу в часі «мать городов русских», — так і ставлення до містян не як до носіїв національних, але насамперед соціальних ідентичностей. Разом з тим можна помітити київських урбаністів, які чітко розуміли засади розвитку міста, а також добре орієнтувалися в питаннях міського самоврядування Заходу. То чи ж не збіднюємо ми своє знання про період Першої світової війни, продовжуючи досліджувати національний контекст та ігноруючи контекст міський, залишаючи сотні тисяч містян не тільки без голосу, але й на узбіччі минулого, і водночас мимохіть стаючи учасниками давніх і безплідних дискусій про «чий Київ», забуваючи, що модерне місто за визначенням може бути або сучасним, або провінційним і завжди багатонаціональним?

Урбанізація і наші перспективи

У вступі до книги «Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі» Сергій Плохій зауважує: «Історія як наукова дисципліна постала в епоху націоналізму. Сам цей факт «обтяжив» усі великі наративи тієї доби завданням знаціоналізувати період до 1800 року й у такий спосіб злегітимізувати злет і тягле існування модерних націй та національних держав. У другій половині ХХ століття цей підхід було піддано серйозній критиці, передусім з боку «модерністів» — істориків і суспільствознавців, які доводили, що до початку Нового часу націй не існувало»⁴⁵. На мою думку, цей уривок влучно показує, чому більшість праць українських істориків досі «обтяжені» цим завданням «знаціоналізувати», до того ж не так період до 1800 р., як до 1991 р. Одним з наслідків такого стану речей є, напр., брак ґрунтовних монографій, присвячених історії Києва, а не киевознавству, написаних українськими істориками. На це свого часу звернув увагу американський дослідник Натан Меір (Natan Meir), автор книги «Kiev,

⁴⁴ Яснопольский Л. Общегородские комитеты, их значение и задачи // ИКГД. — 1914. — № 9. — С. 21.

⁴⁵ Плохій С. Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі. — Київ: Критика, 2015. — С. 3.

Jewish Metropolis. A history, 1859–1914»⁴⁶. Автором, по суті, єдиної синтези про модерний Київ є інший американський історик Майкл Гем (Michael Hamm) — «Kiev: A portrait, 1800–1917». Варто згадати також дисертацію знову ж американської дослідниці — Фейт Гілліс (Faith Hillis) «Between empire and nation: urban politics, community, and violence in Kiev, 1863–1907». Монографію-енциклопедію про поляків у Києві написав польський історик Маріуш Коженювський (Mariusz Korzeniowski) — «Za Żłotą Bramą. Działalność społeczno-kulturalna Polaków w Kijowie w latach, 1905–1920». Про те, що ситуація починає змінюватися свідчать дослідження молодих істориків Юрія Глизя та Яни Іващенко (Купчик), які присвячені відповідно діяльності Київської міської думи 1871–1914 та 1917–1919 років⁴⁷.

На початку цього тексту я наводила аргументи Володимира Маслійчука на користь розвитку історичної урбаністики в Україні. Тут, насамкінець, розширю його тезу про актуальність і обґрунтовуватиму її не політичним контекстом, який ми всі переживаємо, а сучасним розвитком світу. Якщо історія як дисципліна поставала в епоху націоналізму і творення національних держав, то сьогодні вона розвивається в епоху урбанізованого світу. Це не тільки означає кількісну перевагу міського населення над сільським, але також появу «світових міст» і «глобальних міст», часто впливовіших за національні держави. Хочемо ми цього чи ні, але суспільство також починає мислити категоріями міста і цікавитися насамперед питаннями розвитку міського середовища. Про це свідчить і розвиток громадських ініціатив, зокрема у Києві, впродовж 2014–2015 рр.⁴⁸ Передбачаю, що наслідком цього буде також зростання суспільного запиту на історію міста, історію міського самоврядування, а враховуючи й війсьний контекст сучасної української дійсності — то й на питання розвитку міста в часі війни. Сподіваюся, що історики зможуть відповісти на цей запит з не меншим ентузіазмом, як на запити доби

⁴⁶ Один з параграфів вступу він так і назвав: «A city without a history»: *Meir N. Kiev, Jewish metropolis: a history, 1859–1914*. — Bloomington: Indiana university press, 2010. — Рр. 6–7.

⁴⁷ Іващенко Я. Діяльність Київської міської думи (1917–1919 рр.): автореферат дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. — К. : [б. в.], 2012. — 16 с.; Глизь Ю. Київська Дума і благоустрій міста (кінець XIX — початок XX ст.) // Київська старовина. — К.: Журнал Київського славістичного ун-ту, 2011. — № 6. — С. 157–171; Глизь Ю. Фінансова діяльність Київської міської думи 1871–1914 рр. // УІЖ. — 2015. — № 4. — С. 37–58.

⁴⁸ Одна з найактивніших ініціатив — це CANactions School for Urban Studies («міждисциплінарна лабораторія міських досліджень») — <http://www.canactions.com/uk/> В рамках цієї програми відбуваються публічні лекції, проекти, навчання за участі вітчизняних та авторитетних західних урбаністів.

націоналізму, і засвоять для цього пташину мову урбаністичних студій. Лектура історіографії Першої світової війни і повернення до міських анналів може бути хорошим початком в цьому напрямку.

Olena Betlii

**The Possibility for an 'Urban Turn' in Ukrainian Historiography,
or What Can We Learn from the Western Historiography of World War I
and the History of Kyiv**

The article explores the current tendencies of history writing in Ukraine, and poses a question whether "urban turn" is possible in Ukrainian historiography. It is stated that western historiography of WWI can provide Ukrainian historians with necessary methodology and research tools and show how to switch from political, military and diplomatic history to the social, cultural and, finally, urban one. Moreover, the author analyzes the books dedicated to the history of numerous European cities during the war and demonstrates what kind of obstacles historians may face while trying to explain the city as a living organism in desperate times of the war. Besides, it is stressed that investigation of urban history during WWI on Ukrainian materials will not be unique. As the study of the history of Kyiv shows our predecessors began their own research of the city development already during WWI. All what one has to do is to continue those studies using the contemporary achievements of urban studies. Finally, it is stressed that currently we all live in a highly urbanized world, when a city is gradually replacing a nation, and societies are becoming more and more city-oriented than nation-oriented, at least in the developed world. Obviously, historians also have to pay attention to these tendencies and to become aware that a good urban history would be a history, in which our societies would be most interested soon enough. The article is an invitation to a wider discussion on possibilities of urban history development in Ukraine.